

Weeven en Waven.

Op naar digitopia?

Frans van der Reep [red.]

Dirk de Wit [red.]

Lectoraat Digital World Hogeschool INHolland Rotterdam

[www.inholland.nl/digitalworld]

O&i Utrecht [www.oi.nl]

Juni 2010

Colofon

Copyright © 2010 Hogeschool INHolland en O&i
Eerste druk juni 2010

ISBN 978-90-815566-1-3
NUR 100

Grafische vormgeving: bhgo, ontwerp voor web en druk

© 2010. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleerd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Disclaimer

Hogeschool INHolland en O&i hebben getracht met auteursrechthebbenden contact op te nemen. Diegenen die menen op illustraties en/of tekst rechten te kunnen doen gelden, worden verzocht contact op te nemen.

Wat er toen was,
komt op een
andere manier
terug. Allerlei
onzekerheden
zijn niet nieuw en
komen terug in
een andere vorm.

De middeleeuwen in het internettijdperk: wat gebeurt er?

Frans van der Reep, Hogeschool INHolland

In 2001 schreef ik dat als gevolg van de komst van het internet de samenleving steeds meer middeleeuwse trekjes vertoont en zal gaan vertonen en dat wij als het ware een herleving van de middeleeuwen tegemoet kunnen zien. Ik vind het nog steeds een actuele metafoer die een interessant referentiekader, een organiserend handvat biedt om de huidige ontwikkelingen beter in beeld krijgen en te kunnen plaatsen. Nu is het 2010 en het blijkt dat samenleving, bedrijfsleven, individu en internet in relatie tot elkaar een ongekende ontwikkeling doormaken. Het lijkt alsof plotseling de veilige wanden van ons huis worden opgetild, we in een nieuwe omgeving kijken en denken onze bescherming kwijt te zijn. Banken, kranten, kerken, onze regering lijken allemaal niet meer wat het was. Onze wereld verandert, onze blik op de wereld verandert en gewild of ongewild verandert onze identiteit. De wereld lijkt meer vatbaar voor hypes en tegelijkertijd ontstaan er voortdurend nieuwe verbanden, nieuwe combinaties. Dat tegelijkertijd bestaan van waven en weven, is dat wat er staat te gebeuren?

Met het internet vallen plaats en tijd, en in hoge mate ook kosten, als belangrijke factoren in het proces van informatieoverdracht weg. Informatie die voor iedereen én gratis beschikbaar is, leidt in velerlei vormen tot verandering in machtsstructuren. De kreet 'kennis is macht' leidde in de vorige eeuw nog tot een heftige sociale strijd voor toegang tot opleidingen voor iedereen (scholing) en tot transparantie van bestuur (Wet op de Ondernemingsraden, Wet openbaarheid van bestuur). Interessant daarin is te zien hoe allerlei parallellen getrokken kunnen worden met middeleeuwse structuren, organisaties en werkwijzen. Dit biedt aan bedrijfsleven, onderwijs en beleidsmakers, mogelijkheden om sneller en grondiger nieuwe ontwikkelingen te begrijpen en het belang ervan te plaatsen in eigen beleidskeuzes. Dit helpt wellicht de verlamming bij het bepalen van nieuw beleid te doorbreken en een perspectief op handelen te creëren.

De middeleeuwen: het tijdperk van adel, geestelijkheid en opkomende burgerij. De tijd van de ontwikkeling van steden, van het gaan te voet, te paard en met zeilschepen, en van een duidelijk plek in de wereld. De aarde mocht nog niet als planeet worden gezien. Grootschalige organisaties kwamen buiten de kerk niet voor. Ook het leger was eerder een tijdelijk project van de best betalende edelman. In deze kleine wereld wist iedereen alles van iedereen en geruchten gingen als een lopend vuurtje. Iedereen was via één, twee of drie stappen verbonden met iedereen in overzichtelijke sociale kringen. Nu zien we *social networks*, virtuele ontmoetingsplaatsen, zoals vroeger markt en dorpspomp en iedereen is weer binnen een paar stappen verbonden met iedereen. Nu is er geruchtvorming en sociale actie via *Hyves*, *Twitter* en *Yammer* zoals recent in Iran bleek. Ook in Rusland gaat het vrije woord via blogs en andere sociale media de wereld rond. Via livejournal.com roert de oppositie zich levendig waar deze stem bovengronds afwezig lijkt. Er zijn grote, eenvoudig te koppelen databases. We weten daardoor misschien nu nog wel meer van elkaar dan destijds, en je kunt nu je verleden niet meer uitwissen en elders een nieuw leven beginnen. *Youtube* is de virtuele variant van de kermis van weleer waar jij je kunt presenteren zoals je vroeger je publiek kon vermaken op een boerenkar, ter leering ende vermaeck. Bekende Nederlanders lijken soms een nieuwe adel, of de nieuwe parvenu's. Nu geeft internet aan de burgerij de mogelijkheid tot nieuwe vormen van handelen en een platform voor sociale actie die de postmiddeleeuwse structuren onder druk zullen zetten¹.

Internet zal het respect voor het ambacht herstellen. Omdat de klant zonder veel moeite een overdaad aan keus heeft, moet je als leverancier gewoon weer goed worden in je vak. De ambachtsacademie is inmiddels opgericht, oude gildenstructuren herleven. Alleen heet het anders [*incrowd*, *virtual community*, *closed user group*, gecertificeerd *RC*, *RI*, *RA*, *MBA*, *DBA*, *Business Process Management Platform* etc]. Net als in de gilden leiden meester-professionals hun leerling-professionals op en vestigen zij zich fysiek bij elkaar in de buurt. Het bedrijfsleven neemt in toenemende mate de regie in alle vormen van onderwijs over. De Lemniscaat School of Management biedt je bijvoorbeeld niet alleen je MBA maar ook een doctorsgraad [DBA], zonder [bij wijze van spreken] een universiteit van binnen te hoeven zien. Het is een *private initiative*. De 'bakkerstraat' komt terug in de vorm van regiogebonden economische activiteit [*Silicon Valley* of de strip en *High Campus* in Eindhoven].

Het zelfroosteren, ook wel individueel roosteren genoemd als onderdeel van het bredere fenomeen van ketenomkering, en allerlei andere vormen van zelforganisatie nemen snel toe: van werk van de baas naar baas van je werk. Self assembled teams. Als voorbeeld noem ik BuurtZorg Nederland. Dit snel groeiende initiatief, waar professionals van achter de keukentafel de zorg voor de Thuiszorg klant regelen, past helemaal in dit beeld. Hierin zien we een voorafschaduwing van de toekomst². Franchises zullen een belangrijke organisatievorm worden omdat ze inkoopkracht combineren met echt *business-ownership* waardoor de kosten van samenwerking fors dalen. Daarmee komt ook de leenheer terug in de vorm van de franchisegever. Zo gaat het oogziekenhuis in Rotterdam de eigen werkwijze in franchise, een ondernemersvorm die nu al nu al populair is bij fastfood- en winkelketens, aanbieden aan andere ziekenhuizen. Waarom is marktplaats.nl zo'n ongekend succes? Vraag en aanbod zijn veel eenvoudiger geworden, omdat de productinformatie en het fysieke product gescheiden worden aangeboden. Als de informatie over het product, de beschrijving en foto's, aanspreken, volgt klantencontact en dan pas transport. Daarbij wordt het product tegelijk aan de hele wereld aangeboden, in plaats van aan het dorp, of zelfs aan de grote stad. Niet *one to many*, maar *one to everyone*, en daarmee is ook *longtail* een feit.

Zo ontstaat ook de ruimte voor kleinschaligheid en ambachtelijkheid, mogelijk gemaakt door betaalbare technologie. Net als bij marktplaats.nl bied je nu je product en diensten aan de hele wereld aan, en is de kans dat je een koper vindt veel groter. Bestellen op maat is mogelijk omdat er informatie uitgewisseld kan worden voor maatwerk. Het *one-to-everyone idee*. En omdat koper en verkoper elkaar niet kennen, is het vertrouwen in elkaar net zo belangrijk als vroeger het vertrouwen in de rondtrekkende marskramers: *out of sight, out of reach*. Geloofsbriefjes, in welke vorm dan ook, blijven belangrijk. Het heet nu alleen anders. *Peer governance* bijvoorbeeld. Het bedrijfsleven zelf krijgt ook steeds meer een gilden- en netwerkstructuur. Er zijn nu 1 miljoen zelfstandigen zonder personeel in Nederland, ZZP'ers, en het aantal is groeiende. Zoals blijkt uit een onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving, de Universiteit Utrecht en Atlas voor Gemeenten zijn kleine bedrijven ook goed voor de leefbaarheid. De sociale samenhang neemt toe. De generatie Y, de *digital native* generatie die opgegroeid is met internet, wil sowieso niet meer voor een baas werken en wil alleen dingen doen die zij boeiend vinden. De rechtspersoon bestond in de middeleeuwen niet als juridische figuur en de mensen, binnen de schaal waarop men toen dacht, waren aangewezen op de netwerken van ZZP-professionals. Gilden dus.

Rangen en standen worden zichtbaarder: de een mag meer dan de ander. Voelt u zich wel eens 'horige binnen uw stam' doordat u bijvoorbeeld in uw werk voortdurend dingen moet doen die u eigenlijk niet wilt doen? We zien zowel een verlangen naar zelfontplooiing als een nieuwe collectieve druk ontstaan. Komt daarmee de tribale samenleving terug of ontstaan er nieuwe sociale arrangementen? De worstelingen tussen stabiliteit of beweging, individuele vrijheid of conformiteit, tussen diversiteit of uniformiteit zijn heel kenmerkend voor deze tijd. Ook hier waven en weven.

We zien dat met de versnelling in de communicatie *storytelling* een ervaring beleeft. De dichter des vaderlands is de nieuwe landelijke minstreel. We gaan weer terug naar de tijd vóór de uitvinding van het boek waar de schrijver direct contact heeft met zijn lezers. Schrijven wordt meer en meer bloggen met daarin een grote aandacht voor beelden. Blogging lijkt de nieuwe zeepkist, met de e-reader en smartphone als handig technisch leesmiddel. *Videoblogging* past bij de visueel opgegroeide generatie Y die haast geen boeken meer leest. Alle informatie gaat erg snel rond. Veel commerciële activiteiten worden daardoor kortcyclisch. Daarmee worden oude productiefilosofieën [grootschalig op voorraad produceren bijvoorbeeld] achterhaald.

Webcams en *Google Earth* zijn gerealiseerde vormen van de 'alomtegenwoordigheid' en 'alwetendheid' die vroeger aan kerk en religie werden toegedicht. De hele wereld is één *global village* en *TomTom* en *Twitter* de reisgenoot. We zien *eBay* en *Marktplaats* als de stapelplaats van weleer. Ze tonen de revival van de ruileconomie: *barter*, directe peer to peer, P2P, goederen-goederen ruil. In de wereld van banken en leningen hetzelfde verhaal. *Smava.de*, *Zopa.uk* zijn P2P marktplaatsen voor geldleningen die passen in de revival van *barter*³. Een voorbeeld hier te lande is noppes.nl. Een laatste prachtig voorbeeld van de ontwikkeling van social currencies is de *bank of happiness* [www.onnepank.ee/about/bank/story].

U hebt straks uw eigen stookplaats ten behoeve van uw energievoorziening ten koste van de huidige collectieve voorzieningen. De echt slimme stekker die uw overschot aan stroom vanuit uw privébrandstofcel, of zonnecollector of uw windmolen koppelt aan mijn tekort is een stap naar een peer-to-peer barter structuur. De software is beschikbaar. Terug naar de eigen moestuin, zeg maar. Ik verwacht ook dat het niet lang meer duurt of onze verzekeringen worden weer georganiseerd via internet, zoals vroeger via de collecte in de kerk. Overzichtelijk, eenvoudig, verbindend en betekenis-

gevend. Alain Grootaerts spreekt in dit verband in zijn boek Zin over het KIN principe: Keep it Near. Hij introduceert het begrip Nearonomics⁴.

De pest is terug. In het internettijdperk gaan virussen met verwoestende snelheid rond waarbij de artsenij, net als bij virusscanners, het alleen kan volgen en niet voorkomen. Stadsmuren boden kleine eenheden georganiseerde bescherming tegen besmetting zoals *firewalls* dat moeten doen tegen virussen. Ook de schandpaal, *bashing*, is aanwezig op internet: justitie en burgers die foto's publiceren van 'verdachten' en zwarte lijsten van bijvoorbeeld minder veilige luchtvaartmaatschappijen, wanbetalers en pedo's zijn inmiddels *common practice*. U en ik kunnen gewoon vogelvrij worden verklaard door iedere willekeurige medeburger en het internationaal of nationaal recht, stedelijk, adellijk of kerkelijk, wordt gepasseerd.

Dit vraagt het nemen van verantwoordelijkheid voor en door alle partijen. Internet heeft de ruimte van handelen eindeloos vergroot. Daar moet een beperking van vrijheid van handelen tegenover staan om een [kwetsbaar] evenwicht te houden. Een eigenmachtig optredend Openbaar Ministerie dat optreedt als roofridder wanneer ze de afgesproken strafprocesregels overtreedt helpt niet echt bij het handhaven van zo'n evenwicht. Het is oppassen want het verleden blijft op het Web als *lifetime archive* voor altijd bekend. In deze veranderende verhouding tussen burger en staat doemt een privacyuitdaging op: wat mag de overheid allemaal weten van de individuele burger en wat mogen de overheidsinstanties doen met die informatie? En wie zal de wachters bewaken?

De rechtszaak in juli 2009 van de Nederlandse geheime dienst versus De Telegraaf over de vraag of de geheime dienst huiszoeking mocht doen bij journalisten is een voorbeeld van zo'n conflict.

Ook de legitimatie van de staat zelf is aan de orde. De verhouding van de burger tot de staat is aan het schuiven. De beschermende Vadertje Staat is er bijna niet meer en er is nog niets voor in de plaats gekomen. De staat kan zelfs pensioenen en AOW niet meer beschermen en weet ook niet meer wanneer pensioeninstellingen miljarden verliezen lijden. In dit patroon naar de afnemende invloed van de staat zit de toeneemende roep om meer invloed van de burger op de rechtspraak. Het tv-programma 'de rijdende rechter' is er het symptoom van. Helaas is digitaal lynchen en martelen ook

een nieuw feit. Het haalt zelfs nauwelijks nog de voorpagina van onze kranten. Ik voor-
spel u een toenemend aantal kruistochten en vele waarden-en-normendebatten⁵.

De eeuwenlange strijd tussen religies en staat is een nieuwe ronde ingegaan. We
hoeven in Nederland hiervoor alleen maar te kijken naar de PVV versus de islam. Er
zijn voor de 'gegoeden' nette manieren van protectie. Woont u bijvoorbeeld in een
Green Park? Er is een markt voor de versterkte burcht met eigen lansknachten op uw
voorplein, *the gated community*, inclusief uw eigen veiligheidsdienst. In Den Bosch is
zo'n burcht net gebouwd, de Haverleij⁶. Peter R. de Vries en de grote groei in particu-
liere veiligheidsdiensten laten zien dat veiligheid een uitdaging voor de burger zelf is
geworden en niet meer aan de staat overgelaten kan worden.

Hebt u de revival van het mecenaat opgemerkt? Als gevolg van een zich terugtrek-
kende overheid ontstaat het sponsoren van cultuur, zij het dat deze beweging nu even
hapert door de *financial troubles*. Joop van den Ende heeft bij velen cultuur in hun
leven gebracht, KPN sponsort het Van Gogh Museum.

De pest is terug zei ik. Helaas geldt dat óók in medische zin. Stap voor stap rukken
infectieziekten op in de westerse wereld dankzij antibiotica resistente bacteriën. Via
het stimuleren van globaal denken en handelen draagt internet daar indirect aan bij.
Omdat we als mensen veel mobieler zijn geworden, zijn de risico's van bijvoorbeeld de
verspreiding van de Mexicaanse griep en andere ziekten die vroeger 'lokaal' bleven,
veel groter geworden. Dit staat nog los van de effecten van versnelling in berichtge-
ving.

Vertrouwen hebben in het onbegrijpelijke is ook terug: er is een enorm aanbod van
cursussen om u de energie en uw karma te laten voelen die onzichtbaar om u heen
aanwezig is. Bedrijfsastrologie is *booming business*. En Harry Potter is een doorslaand
succes. Tv-programma's als Medium, Ghost Whisperer en Charmed bieden u dage-
lijks zicht op het on[be]grijpbare, uit het land van de rechttoe rechtaan religie. Wie
niet in geesten of on-doden gelooft zou hier zomaar aan kunnen gaan twijfelen. Het
rationele westerse wereldbeeld biedt uiteindelijk geen emotioneel houvast. Mensen
lijken naar mystificering te zoeken daar waar de wereld in Weber's termen al volledig
'entzaubert' is. Dat was in de middeleeuwen ook al zo. En dus zoeken we als mensen
naar andere vormen van betekenisgeving. De vele cursussen in persoonlijk leider-
schap en meditatie lijken wel in een religieuze behoefte te voorzien.

Dan de wetenschap. Hoe veel wetenschappelijker is wetenschap geworden? Als u Gregory Bateson hebt gelezen weet u wat ik bedoel⁷. Ik heb veel respect voor de praktische en theoretische verworvenheden. Maar hoever zijn we in onze wetenschappelijke attitude nu echt verwijderd van de Aristoteliaanse middeleeuwen waartegen grote geesten als Bruno, Kepler en Galilei tegen een grote persoonlijke prijs gevochten hebben? Hoe waardevrij en empirisch gefundeerd is wetenschap echt? Denk u eens aan het huidige 'modelplatonisme' zoals Hans Albert dit noemde, van bijvoorbeeld de *mainstream* macro-economie⁸? En wat doet de medische wetenschap bijvoorbeeld nu echt met het empirisch gegeven dat vele ontvangers van een nieuw hart, emoties en herinneringen meekrijgen van de eerste drager, het zogenaamde orgaanbewust-zijn⁹? Leidt dit tot herschrijven van de theorie of tot een actie van de vereniging tegen kwakzalverij? Er is veel moed nodig om onbevangen te kijken naar hoe de 'dingen' zijn en onbevangen vragen te stellen. Er ligt een grote wereld aan kennis en inzicht klaar die nu nog niet verbonden mag worden met de westerse wetenschap. Deze lijkt zich soms nog steeds als de middeleeuwse kerk van weleer te gedragen die de waarheid claimt. Professor Buikhuisen, die in de jaren '80 geëxcommuniceerd werd door de wetenschappelijke community vanwege zijn opvattingen over behandelmethoden van criminelen, weet er alles van.

Met het toenemen van het web als informatiebron lijkt het objectief vaststellen van de waarde van die informatie ook steeds moeilijker te worden. Zelfs *Wikipedia*, de door lezers zelf geschreven encyclopedie, is toch weer bezig de controle op de aangeboden informatie via *trusted* redacteuren opnieuw in te voeren.

Zoals aan het eind van de middeleeuwen de opkomende burgerij de tot dan regerende adel aan de kant schoof, zo is het wachten op de burgerij die via de nieuwe structuren de politieke elite helemaal omzeilt of zelfs overvleugelt met eigen politieke initiatieven. Internet biedt het platform voor het directe referendum, of voor -jawel- de gekozen burgemeester. Pim Fortuyn was de eerste die zich zo profileerde en het was hem bijna gelukt. Barack Obama heeft alle digitale middelen, met succes, ingezet voor zijn verkiezing en dat is niet onopgemerkt gebleven. Tegenover de anonimisering van de politici in de afgelopen decennia staat nu de mogelijkheid van één-op-één-communicatie met de kiezer, als de politici de moeite nemen om de mogelijkheden van het internet en de *videoblogging* volledig te gebruiken als moderne variant op de oude boerenkar. Internet democratiseert innovatie. De technische mogelijkheden voor

het houden van een referendum zijn in principe beschikbaar, zij het nog niet helemaal technisch betrouwbaar. Is de *grassroots democracy* een kwestie van tijd en het rode potlood door een toetsenbord vervangbaar? Of blijft dat te onveilig en manipuleerbaar? Het tegengeluid hiervoor is ook al geformuleerd, bijvoorbeeld door Andrew Keen met zijn boek 'The cult of the amateur. How today's internet is killing our culture'. Ook Andrew Keen staat in een langere traditie. Al begin jaren vijftig verzuchtte de Nederlandse futuroloog Fred Polak 'donkere huiskamers, donkere hersenkamers' naar aanleiding van de oprukkende televisie. De Duitse filosoof Peter Sloterdijk stelt dat de nieuwe massamedia leiden tot mediamassa, de 'gemakkelijk te manipuleren en verleiden burgers'¹⁰. Recent is aan de andere kant het burger innovatie-initiatief www.beleid20.nl vormgegeven, een vorm van *end user driven content*. Ook hier weer de worsteling tussen stabiliteit en vernieuwing, geen groei zonder wortels.

Het opinieonderzoek 21minuten.nl biedt een behoorlijk inzicht in de denkbeelden van de Nederlander. De grote ommekeer is dat niet de politici ons vertegenwoordigen, maar dat de burger direct is vertegenwoordigd. Dat dit nu mogelijk is zet grote vraagtekens bij het huidige partijstelsel dat op democratische basis (helft + 1) is georganiseerd. Nu is al, los van de impact van internet, in feite heel veel beleid geprivatiseerd omdat ten departemente vaak aan twee kanten van de tafel externe *consultants* toch al het werk doen. We zien ook dat partijpolitiek de problemen van het algemeen belang, zoals oplossingen voor de huidige financiële crisis, niet aankan. Niet de oriëntatie van de politieke partijen, ontstaan binnen de historische zuilen, maar ieders visie op aandachtsgebieden zal in de toekomst maatgevend zijn. Dat betekent dat de klassieke sociale ideologieën (socialist, christen, liberaal) niet meer het vertrekpunt zijn. Wat is dan de bindende factor en waar liggen de grenzen van de directe democratie? Niet waar je als partij voor staat, levert de meeste stemmen op, maar het adopteren van stellingen en meningen van het grootste deel van de bevolking als basis voor je programma. Democratie is volgens Fortuyn macht op basis van de wil van de meerderheid. Die les heeft Wilders goed begrepen. Wat je doet als je de macht eenmaal hebt, is daarna niet meer relevant. Denkt de kiezer daar over na? In deze populistische opvatting zijn we overigens ver verwijderd van de definitie van politiek als het 'gezaghebbend bewerkstelligen van waarden en normen'. De middeleeuwse 'felheid van het dagelijks leven' en 'rauwe werkelijkheid', om met Huizinga te spreken, lijken terug te komen. Executies zijn gefilmd en geplaatst op *Youtube*.

Individuele zelfbeheersing en veiligheid worden steeds meer een persoonlijke verantwoordelijkheid in plaats van een staatszaak, zij het dat deze nieuwe werkelijkheid in Den Haag nog niet helemaal zo gezien wordt. Zijn 'korte lontjes' echt de toekomst? Ook kinderen groeien steeds minder op in een veilige cocoon en worden steeds vroeger met alle aspecten van het leven geconfronteerd. Het lijkt soms wel alsof Lea Dasbergs 'jeugdland' en passant ook verdampt en ook dat hebben we eerder gezien¹¹. Een citaat van Berkeleys Peter Levine¹²: *'Being threatened engages our deepest resources and allows us to experience our fullest potential as human beings. In turn, our emotional and physical well-being is enhanced.'* Ik nodig u uit dit citaat eens op u in te laten werken. Welkom terug in de *risk society*.

Deze veranderingen hebben aanzienlijke invloed op onze identiteit en op onze gevoelens van veiligheid. Oude ankers zijn weg en nieuwe ankers lijken nog niet beschikbaar of zichtbaar. Ik durf te stellen dat er niet alleen sprake is van een kredietcrisis, maar ook van een identiteitscrisis. Gaan we in op de vragen die deze tijd ons stelt of laten we het aan anderen over? Kunnen we nog vertrouwen op onze oude waarden, op onze verdiensten of gelden ze niet meer? Heeft Arnold Cornelis dan toch gelijk dat we op weg zijn van een sociaal regelsysteem als maatschappelijke grondordening naar communicatieve zelfsturing? De beschikbaarheid van alle informatie geeft uiteindelijk geen nieuwe zekerheid.

We weten steeds beter 'wat niet', maar nog niet 'wat wel'. Dat antwoord kan iemand alleen vanuit zichzelf bepalen, denk ik. Betekenis wordt namelijk van binnenuit vormgegeven. Dat stelt fundamentele vragen aan onszelf, met name over ons mensbeeld. Wie zijn we? In hoeverre zijn we individu en in hoeverre zijn we samen? Van welke ordening maken we deel uit en hebben we een keuze? Frappant is dat hier ook een parallel met de middeleeuwen ligt. Het lijkt wel of de hele middeleeuwse ontwikkelingsagenda terugkeert, dezelfde vragen – nieuwe antwoorden. Uit veel voorbeelden blijkt dat besturing en controle van bovenaf of van buiten wegvallen. De staat verliest aan functie en aan betekenis, het democratiemodel is aan verandering onderhevig, de werkgever als anker valt weg, banken en verzekeraars hebben hun beste tijd gehad etc. Wanneer je de leegte die hieruit ontstaat binnen de bestaande kaders wilt oplossen, ontstaat onveiligheid. En dit is volkomen menselijk en logisch. Maar het goede nieuws is dat er een veelheid aan vormen en inspiratiebronnen voor terug komt. We zien bijvoorbeeld hoe de FNV het oppakt om ZZP'ers te organiseren. Ik noemde ook

al het voorbeeld van de verkiezingscampagne van Obama. Er komen nieuwe vragen, zoals: hoe organiseren we het maatschappelijk debat? Er zijn structuren die blijven, zoals gezin en school. Het normen-en-waardendebat ontwikkelt zich in vormen als de 21minuten enquête en bijvoorbeeld Entoen.nu, de site met discussieforum over de canon van Nederland, *bottom-up* in plaats van bij monde van de minister-president persoonlijk. Dit vraagt wel een heroriëntatie en een andere openheid dan in het verleden. We krijgen de kans om ons van binnen- naar buitengericht te definiëren in plaats vanuit de ideologie, in welke vorm dan ook.

Zoals de boekdrukkunst de verspreiding van een Nederlandse en Duitse bijbel mogelijk maakte, daarmee de Reformatie triggerde en de bevolking een alternatief bood voor de Katholieke leer, zo is internet de overtreffende trap van de boekdrukkunst, met iedereen als potentiële uitgever. Het is toch wel even wennen als de wereld ineens niet meer plat blijkt te zijn en op basis van dezelfde informatie (de Bijbel) meer geloven naast elkaar mogelijk blijken.

Allerlei groeiende vormen van zelfsturing en zelforganisatie ontstaan. Alsof in deze tijd het individu ruimte krijgt en zichzelf centraal stelt. Je zou kunnen spreken van een herstelde persoonlijke verbinding tussen herkomst en bestemming, en daarmee herstel van persoonlijke verantwoordelijkheid. U bepaalt wat u in uw moestuin verbouwt en aan wie u wat verkoopt of schenkt. Voor moestuin kan ook capaciteiten en vermogens worden ingevuld. Het industriële tijdperk waarin we onszelf en de wereld zagen als –primair rationele- samenwerkende functies is voorbij. Wij zijn nu in staat onszelf een scheppende betekenis te geven.

Ik geef nog enkele voorbeelden van zich aftekenende vormen van zelfsturing en het herstel van de verbinding tussen herkomst en bestemming:

- ★ **Ondernemen:** als zelfstandige zonder personeel (ZZP'er): u bent de herkomst en bepaalt de bestemming van uw onderneming.
- ★ **Energie:** eigenschap van duurzame energie is de verbinding tussen herkomst en bestemming. U produceert wind- of zonne-energie en u gebruikt het en ruilt/verkoopt het meerdere.
- ★ **Schrijver:** de schrijver/blogger verbindt zich met zijn lezer in de internettijd. De schrijver wordt weer minstreel of nar, maar doet ook een appèl op ons en vraagt: 'En nu vertel jij ons een verhaal'.

★ **[On]veiligheid:** korte lontjes is een vorm van eigen rechter spelen, een onwenselijke verbinding tussen herkomst en bestemming van straf, maar wel een auto-noom gevolg van de *risk society*.

Zelfroosteren regelt verbinding tussen herkomst en bestemming van uw productiviteit. U bepaalt wanneer u wat doet. In 'Obelix en Co', een avontuur van Asterix, is prachtig beschreven wat er kan gebeuren als die verbinding weg is. Obelix, de vriendelijke menhirhouwer, wordt hierin contractueel verplicht een productietarget te halen en alles raakt ontregeld en gefrustreerd.

In vele opzichten worden verbindingen hersteld. Verbinding tussen herkomst en bestemming van geld bijvoorbeeld in *peer two peer banking*, een verbinding die we ook van het Islamitisch bankieren kennen. We zullen steeds meer vormen van zelfsturing en zelforganisatie zien. Privégeld, bijvoorbeeld de Ven, is een reflectie van deze ontwikkeling¹³. Googelt u maar eens op 'Ven' als nieuw-geldcategorie waarbij ook financiering een vorm van 'social networking' wordt¹⁴.

U beslist over uw 'moestuin', betaalt er voor en geniet ervan. Dit maakt integriteit tot thema: als ons zelfregelend vermogen toeneemt, is ons vermogen om te verhufteren dan wel positief bij te dragen ook navenant groter. De Bijbel als allesomvattend kader voor de positie van de (westerse) mens in de kosmos, de leidraad in de middeleeuwen, geldt niet meer. De vraag is welke kant we zelf kiezen. Internet brengt ons wat dat betreft in de 'personal age'. We worden dus steeds meer zelfsturend door de verbinding van herkomst en bestemming en verbinding van beslissing, betalen en genieten op individueel niveau. Doordat of omdat top-downgezag steeds minder werkt (wat is kip, wat is ei?) brokkelen maatschappelijke machtsstructuren af. Ik heb de veranderende vormen in het bedrijfsleven, de politiek en de kerken genoemd. Daar zijn we nu getuige van. Internet kan een positieve bijdrage leveren in het ontwikkelen van initiatieven en nieuwe samenwerkingsvormen.

Maar internet vervangt niet de ontmoeting met anderen. De kernvraag is voor mij of ons mens-zijn er door deze veranderingen beter door wordt. Of niet. Ik weet het niet. Ik weet wel dat geen enkele samenleving zonder bakens van sociale cohesie, mentale ankers en basisregels, kan functioneren. Iedere samenleving heeft bakens nodig, de VVV, het postkantoor, de streektaal. Waar de virtuele ruimte ons blikveld vergroot, heeft de vergroting van de politieke ruimte (Europa, NAVO, VN) ons blikveld in feite

verkleind. De behoefte aan eigen taal en identiteit als bakens in ons leven, mentale ankers, neemt toe naarmate de vergroting leidt tot anonimiseren of ontneming van eigen richting. Tot nu toe biedt het internet daar (gratis) faciliteiten voor. Je kunt je identiteit individueel, groepsgewijs of willekeurig in *communities* zo inrichten als je zelf wilt. Publiek en geheim; zowel 1:1 als 1: iedereen als iedereen: iedereen.

We hebben behoefte aan een gedeelde visie op wat er allemaal gebeurt, anders voelen we ons vervreemd. Eenheid van perspectief geeft zicht op actie. Ik bespeur een *quest for significance*. We hebben behoefte aan eenvoud en betekenis: de moestuin als symbool van duurzaamheid en zelfredzaamheid. Net als Maarten 't Hart in zijn bijdragen aan het weekblad van het NRC. We hebben behoefte aan wetenschap en *presencing*: wetenschappen zouden met meer samenhang naar de dingen moeten kijken in plaats van los van elkaar naar dezelfde dingen kijken. Ook voor de gezondheidszorg geldt dit. We willen niet van afdeling naar afdeling gestuurd worden en overal horen dat 'zij' het niet helemaal weten of er eigenlijk niet over gaan. We willen een team van artsen dat zich met ons als patiënt bezighoudt, net zolang tot de oplossing er definitief wel of niet is; interdisciplinair. Wij hebben behoefte aan het hervinden en herplaatsen van onszelf in dit bestaan. We dienen het anker in onszelf, en dus ons mensbeeld, te weten. Waar samenwerking en integriteit een rekensom wordt van *managers*, bijgestaan door hovelingen, en mensen alleen worden georganiseerd langs de as van nut en productie ontstaat altijd en overal heimwee naar de oorsprong. Die heimwee kan vele vormen aannemen in maatschappij, politiek en bedrijfsleven en uw eigen leven. Wat leren we hier nu van? Het paradigma 'oud stuurt nieuw' werkt niet meer. Het paradigma 'nieuw stuurt oud', bestaat nog maar gedeeltelijk. Dat creëert mogelijk een gevaarlijk beleidsvacuüm, maar ook nieuwe kansen. De huidige situatie creëert zowel Al Qaida als Obama, vrees en hoop. Wist u dat met het wegvallen van de Berlijnse Muur en nu het instorten van het bankwezen en de multi-nationale economische bedrijven, de oude ideologieën als communisme, socialisme en kapitalisme definitief verloren zijn gegaan als streefmodellen voor een betere wereld? En juist in dit vacuüm ontstaan de nieuwe kruistochten. Nieuw fundamentalisme. Oude beheersingsinstrumenten verliezen hun invloed, nieuwe ontstaan. Maar welke leveren ons als individu ook kansen op? Inzicht in de zich aandienende mogelijkheden, met kansen voor goed maar ook kwaad, is geboden. De globalisering van informatie leidt tot terugtrekking op het eigen fort binnen de veilige *firewalls* van ons bestaan.

Xenofobie, discriminatie, intolerantie (fascisme) enerzijds en vrijheid van reizen, informatie en kennis zullen elkaar steeds weer ontmoeten. Hoe maken we onszelf weerbaar in dit spanningsveld? Zijn we wakker of sluiten we onze ogen? Kiezen we voor verhufteren of voor ontmoeten? Beide maatschappelijke wegen liggen open. Ik hoop dat de hier getrokken parallel van onze tijd met de middeleeuwen, hoe staccato en onvolledig ook, helpt om deze tijd te begrijpen, daarmee een deel van de existentiële angst weg te nemen die altijd ontstaat als we dingen niet begrijpen, en om de transitie van 'oud stuurt nieuw' naar 'nieuw stuurt oud' te versnellen en te vergemakkelijken. En dat vanuit dit begrip meer ruimte ontstaat om met moed onze weg te kiezen. Wat ik in 2001 zei: na de middeleeuwen kwam de gouden eeuw. Laten we daar vanuit blijven gaan.

Met dank aan Dick Markvoort, Marc Gofferje, Cees van Wijk, Dirk de Wit en Eline Veninga voor hun inhoudelijke en redactionele bijdragen.

1. Zie bijvoorbeeld de site www.amazee.com.
2. Zie voor zelfroosteren en concrete casebeschrijvingen bij KPN en Thuiszorg Utrecht in de periode 2000-2003 Piet Alblas en Rogier van Boxtel, Vraagsturing, de professional aan zet. Management Scope, maart/april 2006, bladzijde 1 en verder. Vraagsturing: De professional aan zet, Management Executive. F. vd Reep, From Schedule push to Reality pull, European Retail Digest, winter issue 2005, bladzijde 33-36. From schedule push to reality pull, European Retail Digest. F. vd Reep, Back to Basics, KPN Studieblad 58e jaargang, jan/feb/maart 2003. BacktoBasics, KPN studieblad.
3. F. vd Reep, Back to Basics, KPN Studieblad 58e jaargang, jan/feb/maart 2003. BacktoBasics, KPN studieblad. F. vd Reep, Welke toekomst hebben banken, INCROWD 11, november/december 2006, bladzijde 11 en verder. Welke toekomst hebben banken?, Incrowd. F. vd Reep, Finance 2.0, Superstructuren of terug naar de Nuts, INCROWD 18, november 2008, bladzijde 8 en verder. Finance 2.0, Incrowd, November 2008.
4. Grootaerts. A., Zin. Over het leven in de 21e eeuw, Uitgeverij Vrijdag, 2009.

5. De NAVO wordt bijvoorbeeld steeds meer een militair uitzendbureau dat zich richt op het garanderen van toegang tot strategische grondstoffen voor de leden. Ook dat is een kruistocht.
6. www.haverleij.nl.
7. Zie: Hoe wetenschappelijk is wetenschap, www.pluspost.nl/hoewetenschappelijkis-wetenschap/7632.
Wetenschap en Presencing, www.pluspost.nl/wetenschap-en-presencing/9463.
Wetenschap 2.0, www.pluspost.nl/wetenschap-2.0/9465.
8. Voor een uitwerking hiervan zie A. Swanenberg en F. vd Reep, Notes on the Testability of Economic Theories, Logique et Analyse, maart 1982, bladzijde 57 en verder.
F. vd Reep, Positivistische Wetenschap en Economie, Streven, februari 1982, bladzijde 470 en verder.
F. vd Reep, Over het kennen en kunnen in de economische wetenschap, Streven, november 1982, bladzijde 164 en verder.
F. vd Reep, Politieke Beeldvorming en Economisch beleid, Streven, augustus 1984, bladzijde 1037 en verder.
E. Berns en F. vd Reep, Beweringen en hun Omheining, Maandschrift Economie, bladzijde 422 en verder.
9. Zie: Pim van Lommel, Eindeloos Bewustzijn, bladzijde 276, uitgeverij Ten Have, december 2007, referentie 28, 29 en 30.
Paul Pearsall, het geheugen van het hart, Lemniscaat, oktober 1999.
10. Elsbeth Ety, Lamme smeerlap, met je bank, column in NRC, dd. 20 oktober 2009.
11. Zie: Lea Dasberg, Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel, Boom, Meppel, 1984, 10e druk, bladzijde 47 en verder.
12. Peter Levine, Waking the tiger, healing trauma, Berkeley 1997, bladzijde 43.
13. en.wikipedia.org/wiki/Hub_Culture.
14. www.psfk.com/2009/09/video-currency-renegades-and-decentralized-cash.html.

